Kunstschatten in onze Musea

De Primitieven in het Rijksmuseum te Amsterdam

In één opzicht heeft de schilderkunst der Primitieven overeenkomst met die der ultra-modernen als cubisten, futuristen, enz. Ze lijkt paradoxaal, deze bewering, en daarom haasten we ons er aan toe te voegen, dat deze overeenkomst alléén te vinden is bij de mindere mate (of in de volkomen afwezigheid) van waardeering bij het groote publiek. In hoeverre daartoe reden is, waar het betreft deze modernen, willen we hier niet nader bespreken, maar we zullen wèl trachten in dit artikel aan te toonen, dat men èn zichzelf èn den Primitieven onrecht aandoet, hun werk, waarvan menige interessante proeve in de Schilderijafdeeling van het Rijksmuseum te Amsterdam aanwezig is, schouderophalend voorbij te gaan.

Want, het zij hier meteen gezegd: voor hem, die zich onbevooroordeeld en onbevangen stelt tegenover dit schilderwerk uit het tijdvak van 1400 tot het begin van 1600, is er zeer veel schoons te genieten. Maar men dient dan ook werkelijk onbevangen te zijn.

* * *

Thans worden de Primitieven door de groote massa weinig gewaardeerd, maar het is nog niet zoo heel lang geleden, dat zelfs in bevoegde kunstkringen, de meening overheerschend was, dat ze half-ontwikkelde of barbaarsche schilders waren. Zelfs ging men zóó ver, dat men aankomenden schilders durfde ontraden zich meesters als Holbein en Dürer, wier werk thans algemeen wordt gewaardeerd, als voorbeeld te stellen.

Waarin deze volkomen geringschatting der Primitieven haar oorzaak vond, laat zich niet moeilijk begrijpen. De periode in de schilderkunst, die opbloeide na het tijdvak der Primitieven, dus nà 1600, was er een van een gekunsteldheid in de manier van schilderen. Men zocht vóór alles naar uiterlijke, ijdele praal, een rondende teekening en een vloeiend, smeltend modelé. Ook de tijdgeest was door de groote winsten die onze voorouders maakten in de dagen van de Oostindische Compagnie, sterk onder den invloed van overdadige weelde gekomen en de vraag was groot naar Stillevens, waarop de kunstenaar overvloedig spijzen en dranken geschilderd had (de verstoffelijking van de sterk-materialistische zucht dier dagen). Deze, en op 't doek gebrachte verjaar- en andere partijen, kermissen, enz. vonden gereeden aftrek bij de rijk-geworden kooplui.

Stel daartegenover den tijd der Primitieven. Deze was ingetogen, religieus, dus eerlijk en naïef, ongekunsteld. En de werken uit dit tijdvak waren geheel en al doordrongen van deze hoedanigheden. Is het dan wonder, dat 't geslacht, dat leefde nà de zestiende eeuw, en dat sterk beïnvloed was door die ijdele vertoonzucht, geen schoonheidsontroering kon ondervinden van de schilderwijze der Primitieven, welke door het vrij stijve en strakke der figuren, de vlakke wijze van werken en de naïveteit, juist het tegengestelde was van de zestiende-eeuwsche schilderkunst? Dat alles was het latere geslacht nieuw, en zooals overal, wekte ook hier het vreemde wantrouwen en afkeer. Lang heeft deze afkeer doorgewerkt, en zelfs nu nog is hij niet geheel verdwenen en staat hij bij velen nog in den weg om tot recht genieten te kunnen komen. Doch we zeiden het reeds hierboven: voor wie zich los weet te maken van alles wat aan een zekeren tijd herinnert, voor wie zich wendt tot de werken-zelf en deze beschouwt in het verband der toenmaals heerschende begrippen en cultuur, is er veel, zeer veel schoons te genieten.

* * *

De naïveteit vormt een hoofd-element van het werk der Primitieven, zeiden we.

En juist met deze naïveteit, die is de oorsprong van alle kunst — immers, kunst is spontaan en ongekunsteld, feitelijk onbewust, al vordert de techniek om het ondervondene te kunnen uitdrukken, natuurlijk een zekere kennis, dus bèwustheid — dient men rekening te houden, wanneer men de bedoeling van den schilder — natuurlijk een eerste vereischte om de schoonheid van een werk te kunnen ondervinden — wil begrijpen.

Deze naïveteit uitte zich meestal in de wijze waarop de schilder zijn onderwerp componeerde.

Laten we, om dit duidelijk te kunnen maken, eens nagaan hoe de schilder van de „Aanbidding der Wijzen" (vermoedelijk de Haarlemmer Geertgen tot Sint Jans) is te werk gegaan.

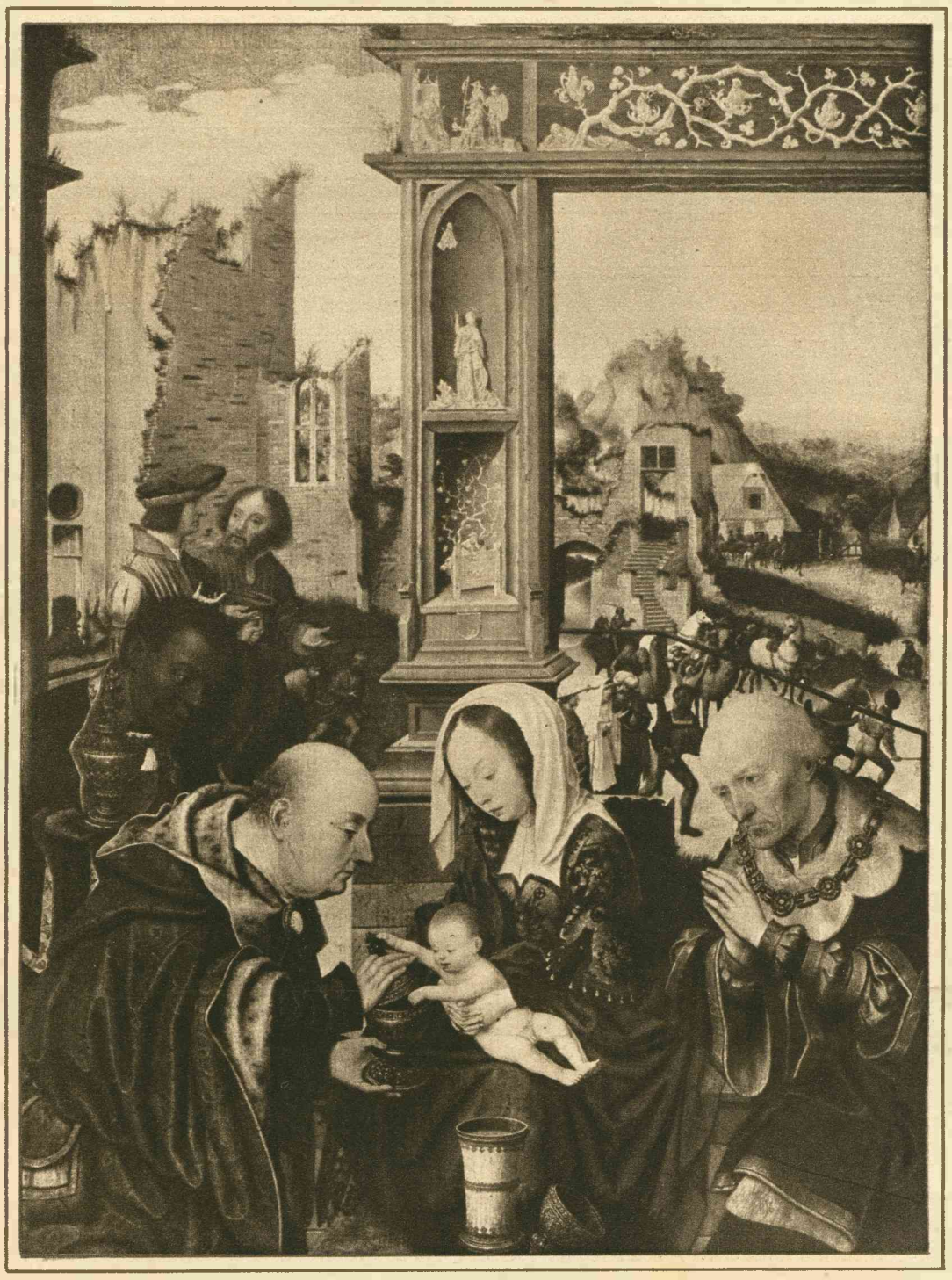
We hebben dan meteen een algemeen idee gegeven van de werkwijze der Primitieven.

De schilder is waarschijnlijk bekoord geworden door het verhaal van de Aanbidding van het Kindeke Jezus door de Drie Wijzen uit het Oosten, en deze bekoring (ontroering) heeft hij op doek willen vereeuwigen, doch niet alléen het bloote feit der Aanbidding, maar ook het verhaal zèlf: hoe ze gekomen zijn uit het Oosten, beladen met geschenken voor het Kindje in den stal. Aan dit verhaal heeft hij zich, der traditie getrouw, vastgehouden, zonder zich een enkele afwijking te veroorloven, want — en dit dient men te weten — ook het verhalend karakter vindt men bij elken Primitief terug, waardoor men, zooals ook bij de Aanbidding, twee handelingen van één drama op hetzelfde doek vindt vastgelegd als gebeurend tegelijkertijd.

Men ziet namelijk op den voorgrond de Wijzen in aanbidding neergeknield, terwijl zij op den achtergrond nogmaals — maar dan gedurende hun tocht naar Bethlehem — worden voorgesteld. Bij vergelijking der zelfde figuren treft ons de volkomen overeenkomst der gelaatstrekken, zoodat aan de identiteit der personen geen twijfel mogelijk is.

Eerst toen de schilder, getrouw aan het verhaal, de verdeeling van het doek had vastgesteld, kon hij zichzelf laten gaan, was zijn artistieke vrijheid niet meer aan de traditie gebonden, en kon de eigene, persoonlijke voordracht haar recht nemen. Met welk een liefde en volledige overgave is Geertgen toen aan het werk gegaan. De figuren, de dramati's personae der handeling, leven als het ware in een schoone werkelijkheid.

Geheel en al vervuld van zijn werk, verdiepte hij zich in de pracht der kleurige gewaden met den rijken schitterenden plooienval, vermeide zich in de kleurenweelde welke zijn onderwerp hem gelegenheid gaf te scheppen. Aan ieder onderdeel der voorstelling vindt hij een of ander détail, waard om aangeduid te worden. Men beschouwe b.v. eens den glazen, bolvormi-

Jan Mostaert (?) — De Aanbidding der Drie Koningen.

Tafereel ter nagedachtenis van de Heeren van Montfoort, gesneuveld in den tocht tegen de Friezen in het jaar 1345.